

Könyvnyomtatás Békés megyében

BÉKÉS MEGYE MAGYARORSZÁG NYOMDÁSZATI TÉRKÉPÉN

V. Ecsedy Judit

A 19. században, vagyis abban az időben, amikor az első Békés megyei nyomdákat alapították, ez a viszonylag kis területű vármegye Bihar, Arad, Csanád, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék közé volt beékelődve. Olyan nagy múltú nyomdai centrumok szomszédságában, mint Nagyvárad és Debrecen, sőt 1801-től kezdve Szeged is. Az újonnan, 1801-től jelen lévő szegedi nyomdaipar vonzásköre a 19. sz. folyamán több vármegyére, köztük Békés megyére is kiterjedt, amivel hozzájárult Szeged regionális központi szerepének megerősödéséhez. A környező megyeközpontokban működő nagy múltú műhelyek léte azonban nem akadályozta a vállalkozó kedvű Békés megyei nyomdászokat abban, hogy egymás után létesítsék könyvnyomtató műhelyeiket. Sőt, inkább serkentően hatott, mert lehetőséget láttak abban, hogy a helyi igényeket helyben elégítsék ki.

A gyulai Dobay nyomda alkalmanként megjelenő hírlapja

1858-ban kiépült a vasúti fővonal Békéscsaba és Pest között. A másfél évtized múlva megépült és a nemzetközi kereskedelem-ben fontos szerepet játszó Nagyvárad–Fiume vasútvonal szintén Békés vármegyén haladt keresztül. A 19. század végének általános gazdasági fejlődésében Békés vármegye országos viszonylatban is élen járt. Amikor az első békés megyei nyomdák létesültek, akkor a vármegye székhelye még nem Békéscsaba, hanem Gyula volt. A megyét jelenleg délről és keletről Románia határolja. Az országhatárok megváltozása a Békés megyei nyomdákat az 1920-as évektől kezdve súlyosan érintették, hiszen közönségük, felvevőpiacuk a határon túlra került, és kapcsolataik egy részét is elvesztették.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Magyarország megyéi közül hol áll Békés megye a nyomdaalapítás tekintetében, akkor érdemes megnéznünk Firtinger Károlynak a millennium alkalmából 1896-ban kiadott nyomdászati térképét. Itt Békés megye hét nyomdahellyel szerepel. Ezek: Békés, Békéscsaba, Gyoma, Gyula, Orosháza, Szarvas és Szeghalom. Nyomdahelyeinek sűrűségével jóval felülmúlta nemcsak a környező, hanem az ország legtöbb vármegyéjét.

Érdekes módon az első Békés megyei nyomda nem az akkori megyeszékhelyen, Gyulán létesült, hanem Szarvason.

SZARVAS

Bár általában a megyeszékhelyek szoktak elsők lenni a nyomdaalapítás terén, Békés megyében ez nem így történt. Egy évvel a forradalom és szabadságharc előtt Réthy Lipót és testvére Pál (eredetileg Schlotterbeck) megkapta a nyomdaalapítási engedélyt V. Ferdinándtól. Pál Békéscsaba orvosa, Lipót tipográfus volt. A megye is és a Helytartótanács is támogatta a Szarvason felállítandó

Réthy Lipót aradi fejléces számláján az 1847-es szarvasi alapítás éve olvasható

nyomdát, mert a kérelmezők a lakosságnak szlovák és magyar nyelvű egyházi és tankönyvekkel való ellátását ígérték. Mindezt igazolta az általuk előállított termékek összetétele. Réthy Lipót nyomdászcsaládokba nősült: első felesége a szegedi Grün Orbán leánya (Grünn, akárcsak Réthy apja, Bécsből származott), második felesége pedig a pesti Patzko Ferenc leánya volt.

Bár maga is Szarvason született, a nyomdafelállítás színhelyének megválasztásában talán mégsem ez volt a döntő, hanem a város fejlettsége, forgalmassága, kedvező fekvése és evangélikus egyházi központ jellege is. Tízéves szarvasi működés után Réthy előbb átmenetileg Gyulára költözött, ahol hírlap alapításának gondolatával is foglalkozott. Végül nem maradt ott, hanem Aradra költözött. Mert bár a szabadságharcban nem vállalt szerepet, nyomdáját – több más társához hasonlóan – a szabadságharc szolgálatába állította. Emiatt féléves börtönbüntetést szenvedett, és a továbbiakban is zaklatásnak volt kitéve. Szlovák nyelvű kiadványokat azonban továbbra is szállított Aradról Szarvasra.

Kiadványai rövid idő alatt, gyors megtérüléssel, de mégis megfelelő esztétikai-technikai színvonalon kerültek piacra. Egyik első kiadványa 1847-ben egy dohánytermesztéssel foglalkozó szlovák nyelvű könyv, és még abban az évben nyolc másik kiadvány isikerült sajtója alól. Szarvason egyidejűleg négy nyelven szedtek és nyomtattak: magyarul, németül, latinul és szlovákul.

Kiadta a szarvasi tudós Ballagi Mór *Magyar párbeszédek, közmondások és szójárások* gyűjteményét két kötetben. Ez volt szarvasi nyomdájának legkiemelkedőbb teljesítménye. 1853-tól kiadványainak nyomdai impresszuma módosul: „Nyomtatott Réthy Lipót gyorsajtóján” – tehát a nyomda eszközei is fejlődtek. Réthy Lipót munkásságának a szarvasinál is jelentősebb része az 1858–1901 közötti aradi időszakra esik.

Szarvason legközelebb akkor létesült nyomda, amikor Sipos Soma megalapította a *Szarvasi Újság* nyomdáját 1877-ben. Hosszabb életű vállalkozás volt Müller Károlyé, amely 1907-től egészen az államosításig működött. Egy újabb újság kiadásával a Szarvasi Közlöny Nyomda és Lapkiadó foglalkozott 1929-től 1944-ig.

GYULA

Békés megye Réthy távozása után nem sokáig maradt nyomda nélkül. Dobay János 1860-ban nyitotta meg nyomdáját Gyulán. A Lippáról, az akkori Arad vármegyéből származó ifjú iparos – aki a hadseregben huszártiszti rangot nyert – kiválóan felszerelt tipográfát állított fel Gyulán, az akkori megyeszékhelyen. Jeleskedett a korszerű és szép kiadványok előállításán. Közmegbecsülésnek örvendett, többször választották újra polgármesternek, ezért segítőtársakra is szüksége volt.

Műhelyében jól képzett szedők biztosították a szakma esztétikai színvonalát, eredményesen reagálva a gyorsan változó divathatásokra. Ezeket az is segítette, hogy a főnök beszerezte az európai nagy öntödék friss kínálatát. Kiadványai közül többet metsetekkel is díszített, fraktúr betűkkel is nyomtatott pl. német imakönyveket (*Andacht zum heiligen Kreuz-Wege*, 1865), és egyik legje-

Réthy Lipót értesítése szarvasi nyomdájának megindulásáról

Dobay János gyulai nyomdájának egyik hirdetése

A gyulai Dobay nyomda elsősorban a helyi igényekre alapozott

lentősebb helytörténeti kiadványa Zsilinszky Mihálytól a *Békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi* társulat évkönyve (1878).

Nyomdája hírlapkiadással és nyomtatással is foglalkozott: Dobay saját szerkesztésében jelent meg a *Békés* című hírlap, amelybe gyakran maga is írt. Lapszerkesztői és kiadói tevékenysége a megye közéletére is hatással volt. A megye leghosszabb életű hírlapja volt a *Békés*, amely 1939-ben szűnt meg. Nyomda- és kiadóvállalata, amelyet fia, Ferenc vett át, 1942-ig, tehát mintegy nyolcvan évig működött. Hosszú ideig Gyulán egyedülként, de a századfordulón megjelent mellette a Corvina nyomda, majd az 1910-es években további nyomdák és kiadók létesültek: Szedő Emil és Leopold Sándoré.

BÉKÉSCSABA

1873. szeptember 21-én kezdte meg működését az első békéscsabai nyomda. Dobay János gyulai nyomdatulajdonos átmenetileg rendezte be itt fiókműhelyét, amelyet öccse Sándor, tanult szakember vezetett. A békéscsabai nyomda aktualitását növelte, hogy ekkor már napirenden volt a megyeszékhely áthelyezése Gyuláról Békéscsabára.

Ugyanakkor egy másik, hosszabb életű nyomdai vállalkozás is indult Békéscsabán, a Povázsay testvérek nyomdája. Az alapító Povázsay László után 1898-tól Sándor és Gusztáv vezette. A nyomda 1910-ig működött, tehát egy ideig az 1903-ban alapított Tevan nyomdával párhuzamosan. A Povázsay testvérek előbb csak apróbb, füzetes nyomtatványokkal foglalkoztak, később azonban újság- és könyvnyomtatás terén is nevet szereztek.

Itt jelent meg a *Békésmegyei Közlöny*, ugyanakkor dolgoztak a helyi szlovákok számára is. 1888-tól az Aradról Békéscsabára került Szihelyszky József nyomdász alapította a Corvina nyomdát, amely később Grüber Dezső tulajdonában a város egyik legjelentősebb üzemévé fejlődött, és az államosításig működött.

A Tevan nyomda előzménye Lepage Lajos papír- és könyvkereskedése volt, amelyet – több más kereskedelmi érdekeltsége mellé – Tevan Adolf 1903-ban megvásárolt. A boltban egy taposó téglaysajtó is volt, amellyel névjegyeket, meghívókat lehetett nyomtatni, és amely különösen megragadta Tevan képzeletét és kezdeményező-készségét. Ebből a kis cégből nőtt ki a Tevan nyomda és kiadó. Amikor megalakult, Békéscsabán a Povázsay nyomda már több évtizede dolgozott, később pedig Tevanék mellett még a Corvina nyomda is jelentkezett. Minthogy mindnek más volt a profilja, a város – akkor már megyeszékhely – foglalkoztatni tudta nemcsak ezt a három hosszabb életű vállalkozást, hanem több más, hosszabb-rövidebb ideig működő nyomdát és kiadót is. Eleinte Tevan Adolf még újság-szerkesztéssel, -kiadással, és -nyomtatással is foglalkozott (*Békéscsaba és Vidéke* című hetilap és a *Csabai Napló*), fia Andor azonban leépítette, majd megszüntette ezt a profilt, átengedte más békéscsabai nyomdáknak a sajtóval kapcsolatos eszméi és gyakorlati dolgokat.

Tevan Andort apja 1907-ben elküldte egy jó hírű bécsi szakiskolába, a Graphische Lehr- und Versuchsanstalt-ba. (Kner Izidor legkisebb fia, Albert is járt ebbe az intézetbe.) Andor két évet töltött az

A gyulai Dobay nyomdának Békéscsabán is volt fiókja

A békéscsabai Povázsay testvérek nyomdája több évtizedig volt jelen a városban

osztrák fővárosban, miközben tanulta a nyomdászat sokágú mesteriségét. Nagy tervekkel tér haza az időközben valamelyest kibővített csabai családi nyomdába, a modern magyar irodalom kiadója akart lenni. Szép új betűcsaládokat szerzett be, és hamarosan kapcsolatokat talált az új magyar irodalom műhelyeihez.

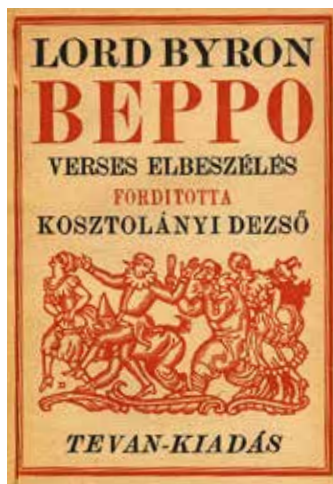
1912-ben indult a nagy kiadói vállalkozás, a Tevan Könyvtár sorozat. Az európai tipográfia elemeit magyaros motívumokkal ötvöző borítóba öltöztetett sorozatban legnagyobb részt a *Nyugat* íróinak és a kortárs európai irodalom érdeklődésre számot tartó szerzőinek művei jelentek meg. A kiadói törekvések irányát jelzi a megjelentett szerzők névsora: többek között Karinthy, Kosztolányi, Nagy Lajos, Csáth Géza, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Somlyó Zoltán írásait adta ki a csabai nyomda. A világirodalmat, mások mellett, Balzac, Schnitzler, Flaubert, Anatole France, Heinrich Mann, D Annunzio, Maupassant, Strindberg, Hauptmann képviselte.

1913-ban a kiadó elindította az Amatőr Tevan-könyvtár sorozatot. A példányszámú, gazdagon illusztrált bibliofil sorozat az olvasók szeretete mellett számottevő szakmai elismerést is hozott Tevan Andornak. Kosztolányi és Krúdy művei után ebben a sorozatban elsősorban a magyar irodalom kisebb terjedelmű klasszikusai jelentek meg. A fametszetes könyvdíszítés terén Tevan Andor megelőzte a Kner nyomdabeli kísérleteket. Illusztrátorként Kozma Lajost, Kolozsvári Sándort és Major Henriket foglalkoztatla. Nemcsak a színvonalas illusztrációkra, hanem a betűk megválasztására is gondja volt.

1945 tavaszán Tevan Andor hazatérésével a Tevan nyomda megkezdte, illetve folytatni akarta munkáját, ezért átvette a cég irányítását. Az 1949-es államosítás után megalázó feltételekkel mellőzték, nem vezethette tovább a nyomdát, ezért Budapestre költözött. Sorsa a továbbiakban a gyomai Kner nyomdával, sőt a többi békés megyei nyomdával összefonódva alakult. Önálló kiadóként ugyan már nem működött, de az 1970-es és 1980-as években a Corvina Kiadó, Európa Kiadó, Móra Kiadó és Magvető Kiadó nyomdája volt.

A Tevan-könyvtár 38. tagja (1917)

Byron műve Kosztolányi Dezső fordításában (1920)

Somlyó Zoltán versei Tevan kiadásában (1912)

Arthur Schnitzler novellái Kolozsvári Sándor illusztrációival (1922)

Az orosházi Demártsik nyomda egy kiadványa szecessziós borítóval

Régi hagyományt folytatott Orosházán Pless Nina a Békésmegyei kis képes kalendáriummal

OROSHÁZA

Orosházán mindössze két évvel később honosodott meg a nyomdászat, mint Békéscsabán. Az első nyomdát Böhm és társa Patzauer állította 1875-ben, az ő kiadásukban indult meg az első hetilap is, az *Orosházi Közlöny*. Hat év után, 1881-ben Veres Lajos állított nyomdát, akinek kiadásában 1882 óta jelent meg az *Orosházi Újság*, ötven évig, 1932-ig. Ez a nyomda folyamatosan működött 1948-ig. Egyik első kiadványa *Orosháza monográfiája* (1886). Veres Lajos műhelye hosszabb időn át folyamatosan működött. Nyomdájában jelentős számú helyi jellegű kiadvány készült, jó technikai színvonalon. A társadalmi, ismeretterjesztő és közgazdasági lap olykor hetilap, olykor napilap volt, rendszeresen iskolai értesítők, alkalmi nyomtatványok.

Demártsik Ferencz nyomdáját 1909-ben létesítette, de a szakmát már jóval előbb kitanulta, és külföldi, tengerentúli tanulmányútjain is túl volt. Nyomdája semmiben sem különbözött más, mezővárosi környezetben dolgozó középnyomdától – ha csak abban nem, hogy kiadta nyomdájának mintakönyvét 18 éves nyomdászága emlékéül (1913), ami mindenképpen szakmai igényességét mutatja. Egyik nagy sikerű kiadványa a több kiadást megélt *Sion Hárfája* című énekeskönyv, emellett a helyi jellegű kiadványok egy része is a Demártsik nyomdában készült.

1914-ben Orosházán már öt nyomda működött Demártsik Ferencz, az *Orosházi Friss Újság* nyomdája, Pless Nina, Szabó Lajos és Veres Lajos tulajdonában, összesen – a családtagokon kívül – 22 alkalmazottal. Csak Demártsiknak hét szedőtanonca volt.

BÉKÉS

Békés városa az ötödik helyet kapta az időrendben, a helyi nyomdaállítás 1882-es dátumával. Ez az ötödik „helyezés” is valójában holtversenyt jelent Gyomával, ahol 1882 júniusában indult a Kner nyomda. A mezőváros önellátása nyomdai tekintetben a Drechsel nyomdával valósult meg, ezt azonban korábbi, rövidebb életű vállalkozások előzték meg.

Szegedi Károly: A békési református templom története (Békés, 1903) impressuma

Vever Oszkár békési könyv-, papír-, írószer-kereskedő időnként könyvkiadással is foglalkozott

1882-ben egyszerre két nyomda felállításáról beszélhetünk: 1882. július 2-án indult Békésen az *Alföldi Újság* c. hetilap előállítását a helyi „Alföldi Újság könyvnyomdájában”, a Sipos Sándor tulajdonában lévő officinában, de már 1883 folyamán megszűnt. Ugyancsak 1882-ből bizonyítható Povázsay László békési nyomdájának fennállása is. A Povázsay testvérek, Gusztáv és László Békéscsabán is működtek az 1880-as évektől közös vállalatban, ahol gyorsajtójuk is volt. Békésen alkalmi, kisnyomtatványokat adtak ki, egy kézisajtót üzemeltettek, lapkiadással nem foglalkoztak. Nem látták azonban gazdaságosnak a békési nyomda fejlesztését, inkább a csabai nyomdát tették versenyképesebbé.

Erre mindenképpen szükség lehetett, mert 1892-ben 12, 1893-ban pedig már 13 nyomda működött az akkori Békés megyében (ebből három Békéscsabán, kettő Gyulán, három Szarvason, kettő Orosházán, egy-egy Gyomán, Békésen és Szeghalmon). Nyolc nyomdában gyorsajtón nyomtattak, öt nyomdának csak kézisajtója vagy lábbal hajtós (taposó) sajtója volt.

A Povázsay nyomda békési konkurense báró Drechsel Géza nyomdaalapítása volt (1895), aki a családi vagyon egy részének befektetésével, nem szakemberként, hanem kistőkés vállalkozóként 1895-ben Békésen új nyomdát létesített, a kor kisvárosi officinának jó átlagát képviselő felszereltséggel.

Báró Drechsel Géza hivatalnoksaládba született, de a jobb módú iparosokkal is jó viszonyban volt, ezzel előkészítette a nyomda-állítással következő ipartestületi tagságát (1913-ban ő a Békési Ipartestület elnöke). Kiadványai egy részét a jó nevű békési könyv-, papír-, írószer-kereskedő Véver Oszkár rendelte meg, aki egy ideig átmenetileg nyomdát is tartott fenn (1898–1899-ben).

A békési annyiban kivételes a hasonló méretű műhelyek között, hogy gazdája soha nem szerzett nyomdai képzettséget, sohasem dolgozott a saját nyomdájában. Első kiadványa *A békési zendülés története*, amely az 1895-i tavaszi vásáron kitört spontán agrárszocialista színezetű zavargásról szól. Helyi újságkiadásra is vállalkozott: *Alföldi Híradó* címmel 1898–1899-ben, majd 1901-től 1912-ig saját felelős szerkesztésében a *Békési Lapok*, majd 1913 és 1915 között a *Békési Hírlap* című újságot adta ki, amelyek anyagi fedezetét főleg a hirdetésekkel befolyó összegek adták.

A nála megjelent önálló könyvek zömében békési írók munkái. Alkalmi nyomtatványok és alapfokú tankönyvek is. Az idők folyamán mintegy 30-40 segéd, tanonc, nyomdász működött a nyomdában. A nyomdászokkal 1920-ban hagyott fel, ebben része volt a város román megszállásának. Nyomógépeit, betűkészletét az 1920-ban indult békéscsabai *Körösvidék* nyomda és lapkiadó vásárolta meg, Békésen 1925-től új alapításként a békéscsabai Petőfi nyomda fióküzlete, amely Petőfi nyomda, Békés néven egészen az 1949-ben bekövetkezett államosításig működött.

A százéves sarkadi zsidóság emlékkönyve (Sarkad, 1937)

A Baltha-nyomda impressuma a Kossuth Amerikában című könyv borítóján (Mezőberény, 1941)

Dolesch Géza nyomdájában
jelent meg a Rónaság
(Mezőtúr, 1898)

Kner Izidor közigazgatási
nyomtatvány mintatára (1898)

A Kner Klasszikusok 2. kötete
(1921)

MEZŐBERÉNYTŐL TÓTKOMLÓSIG

Az 1890-es évekre Mezőberényben és Szeghalmon is létesült nyomda. Mezőkovácsházán 1912-től Fein Salamon alapított nyomdát.

Wallach Mihály két helyen tartott fenn könyvnyomtató üzemet az 1910-es években: Mezőberényben és Tótkomlóson is. Az első szeghalmi nyomdát Kovács Antal alapította 1893-ban, majd követte a Tóth Imre tulajdonában lévő Kultúra nyomda. Több évtizedes munkásság állt egy harmadik mezőberényi vállalkozás Baltha János nyomdája mögött, amikor is a második világháború után megszűnt. Sarkadon először Blaszczyk József alapított nyomdát 1911-ben. A több évtizeden át működő nyomda a sarkadi zsidóságot héber nyelvű könyvekkel is ellátta. 1929-től egy újabb vállalkozás csatlakozott az első sarkadi nyomdához, Gettler Andor tulajdonában működött egészen az államosításig.

GYOMA

A gyomai nyomdát alapító Kner Izidor rendkívüli kreativitása mellett tudatos vállalatépítő személyiség volt, elsődleges célnak a jól szervezett, jövedelmező vállalatot tekintette. A később nyomdászként, üzletemberként és tollforgatóként egyaránt ismertté váló – eredetileg könyvkötő – Kner Izidor 1882-ben alapította meg egyszemélyes kis könyvnyomtató műhelyét. Mégis ebből a Békés megyei kisüzemből nőtt ki húsz év alatt az országos közigazgatási nyomtatvány-piac csaknem felét uraló vidéki nyomdavállalat. Az 1900-as évek elején találtak egy másik, országos piacon terjeszthető terméket is, a báli meghívókat. Meghívóival a vállalat sokat tett a hazai alkalmazott grafika fejlődéséért, sőt a báli meghívókkal a nemzetközi piacot is elértek.

A vállalkozás gazdasági alapját továbbra is a közigazgatási nyomtatvány-gyártás adta. Az alapító legidősebb fiának, Kner Imrénnek a nevéhez fűződő könyvművészeti irányzat Németországban és más könyves központokban is nagy elismerést szerzett az egész magyar nyomdaiparnak. Kner Imre ugyanazt az utat járta be, mint az angliai és németországi magánnyomda-alapítók, és ugyanarra a felismerésre jutott, amikor látta, hogy a gépi tömegtermelésre való áttéréssel, a kézműipari megmunkálás elhagyásával az ipar és a művészet harmóniája megtört. A gyomai nyomda – noha a szép könyv elsőszámú hazai műhelyeként tartották számon, Kodály Zoltán szavaival az „Alföld sivatagában virágzó könyveskert” – továbbra is a közigazgatási nyomtatványokból élt. Kner Imre kiváló vállalatvezetőként vitte az üzletet, a könyvkiadás viszont az 1920-as évek második felétől csak kiegészítő tevékenység volt, kísérletezés a magyar tipográfia megújítása érdekében. Újságkiadással, -nyomtatással a Kner nyomda sohasem foglalkozott.

1920 és 1922 között Kner Imre Kozma Lajos építésszel együtt nagy kísérletet hajtott végre: nemzetközi figyelmet kiváltó, famesztetes illusztrációkkal, gazdag ornamentikával díszített sorozatokat adott ki. A szembeütő illusztráció mellett tömör szedés és nemes arányok jellemezték ezeket a köteteket. Kiadói programmal

1920-ban, az első nagy tipográfiai kísérlet idején jelent meg a piacon. Ekkor készültek a *Kner Klasszikusok* és a *Monumenta literarum* című sorozat.

Ez a kísérlet csak egy állomás volt Kner Imre életútján. Később felfigyelt az antikva betű európai terjedésére, s maga is vásárolt egy ilyen klasszicista, ún. Bodoni betűcsaládot. A Kner-kiadványok 600–1000 példányszámban készültek, ami nem számított kevésnek, hiszen a nagy kiadók sem nyomtattak általában többet egy-egy könyvből két-három ezer példánynál.

Kner Imre a deportálásban meghalt, 1945-ben visszaérkezett a háborúból Kner Mihály, átvette a cég vezetését, halála után pedig Kner Izidor unokája, Haiman György állt a cég élén. A magánnyomdak államosítása azonban a Kner céget is elérte 1949 decemberében.

A Kner és a Tevan nyomdának, ennek a két, a magyar tipográfia megújításában meghatározó szerepet játszó műhelynek az utóéletét sem lehet elválasztani egymástól. Az államosítás után a Kner nyomda előbb Gyomai Nyomda néven szerepelt, majd 1952-ben a békéscsabai Békési Nyomdához került, mint telephely. A Békési Nyomdába nemcsak Tevanék vállalkozását, hanem a Körösvidék nyomdát is beolvastották, továbbá felszámolták a megye 22 kisüzemét. 1964-től új néven a Békési Nyomda Kner Nyomda néven folytatta tevékenységét, és ezáltal napirendre került a Kner-hagyományok ápolása, továbbfejlesztése, lehetőleg a könyvgyártás újraindítása. Megindult a nyomdai szakközépiskola Békéscsabán (később Tevan Andor Nyomdaipari Szakközépiskola néven).

1980-ban újabb összevonás eredményeképpen az eredetileg 1935-ben alapított békéscsabai Dürer Nyomda is megszűnt és jogutódja a békéscsabai Kner Nyomda lett. Önálló kiadóként ugyan már nem működött, de az 1980-as években több budapesti kiadó megbízásából végezte a színvonalas nyomtatást, így a Magyar Helikon, a Corvina, Szépirodalmi és más kiadók számára. Itt készült a Vizsolyi Biblia hasonmás kiadása is.

A privatizálás során a különböző tulajdonosok gazdaságossági szempontjai gyakran ésszerűtlen döntéseket eredményeztek. Az nyilvánvaló lett, hogy a közigazgatási nyomtatványok készítésének és forgalmazásának hagyományát már nem lehetett felújítani, mert a korszerű másológépek térhódítása miatt erre megszűnt az igény.

A Kner-hagyományok azonban tovább éltek az 1970-ben megnyílt első magyarországi nyomdatörténeti múzeum keretében, amely Gyomán, Kner Imre egykori lakóházában kapott helyet. Hasonmásban kiadták a *Monumenta Literarum* 24. füzetét és megindult a Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei sorozat, amelyek a Kner család tagjainak is emléket állítanak.

BETŰMINTAKÖNYVEK A BÉKÉS MEGYEI NYOMDÁKBÓL

Nemcsak a nyomdahelyek sűrűsége, hanem a helyi nyomdák által kiadott betűmintakönyvek tekintetében is különleges helyzetben van a Békés megyei nyomdászat. Egyetlen más megyénkből nem ismerünk annyi betűmintakönyvet, mint a Békés megyében dolgozó nyomdáktól. Ismeretes, hogy a betűmintakönyvek egy-egy műhely betűanyagának, gyakran díszanyagának teljességéről ad-

Kozma Lajos által metszett embléma Kner Erzsébet könyvkötő számára

Egyike a Kozma Lajos által a Kner Nyomda számára metszett jelvényeknek

A szarvasi Réthy Lipót nyomdája német és szlovák nyelvű könyvek nyomtatására is felkészült

Magyar címer Réthy Lipót szarvasi betű- és díszmutatványából, utólagos sorszámozással

Kner Izidor első mintalapjának középső része (1890)

A szarvasi Dolesch nyomda betű- és díszmintája, a borító belseje (1907)

Kner Izidor Legújabb betűminták és díszítmények (1895)

A békési Drechsel nyomda mintakönyvének hirdetésekhez alkalmazott díszítményei, utólagos számozással

tak áttekintést. Rögzíti egy adott időpontban, hogy milyen alanyaggal (betűvel) dolgozott az adott tipográfia.

A jól szerkesztett mintakönyv segíti a nyomdában dolgozókat, de elsősorban mégis a nyomdai munkákat megrendelőknek szól. A magára adó nyomdák fontosnak tartották, hogy mintakönyvük eljusson a közönséghez.

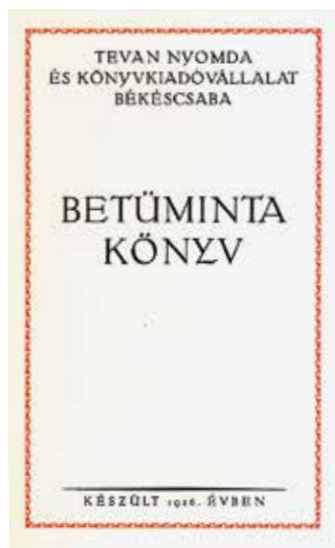
Ma száz magyarországi betűmintakönyvet, illetve -mintalapot ismerünk a 17. századi kezdetektől a 20. századig. A 19. és 20. századból nyolcvannégyet tartunk számon, ebből hatvannégy fővárosi nyomdáé, húsz pedig vidéki nyomdáé. Békés megye egymaga tizenegy mintakönyvvel van képviselve. A 19. század első vidéki nyomdája, amely betűmintakönyvet adott ki, éppen Békés megyei: Réthy Lipót szarvasi műhelye (1847). (A betűmintát kiadó egyéb vidéki nyomdák elszórtan az ország különböző pontjain: Marosvásárhely, Vác, Temesvár, Debrecen és Komárom.)

Békés megye tehát rendkívüli, súlyponti szerepet játszik a magyarországi betűtörténet területén. Ez pedig nemcsak a Kner- és a Tevan-officina hatása, hiszen amint láttuk, már előzőleg is jelent meg betűmintakönyv. Azok közül a betűmintakönyvek közül, amelyeket a békés megyei nyomdászoktól ismerünk, az első Réthy Lipót szarvasi nyomdájáé *Betűmutatvány* címmel (1847). Ez azért is ritkaság, mert általában a már jobban megállapodott nyomdák vállalkoztak csak ilyen kiadvány összeállítására, kinyomtatására.

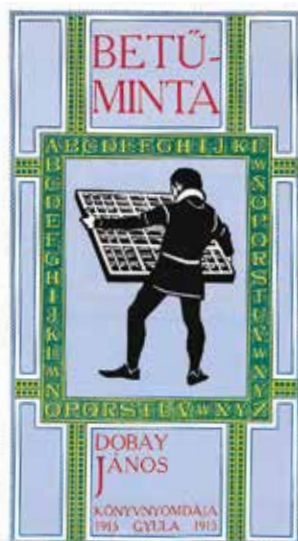
Mint ahogy a helyi szlovákok számára is dolgozott, szép számmal szerepelnek mintakönyvében fraktúr betűk is, amelyek ekkoriban a német és szlovák nyelvű kiadványokhoz voltak szükségesek.

Mintakönyve, címével ellentétben nemcsak betűket, hanem díszítményeket is tartalmaz.

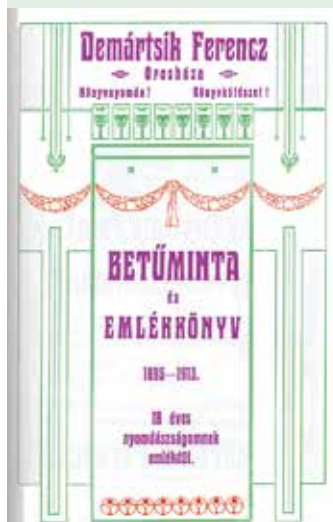
Egy nagyobb szünet után Kner Izidor gyomai műhelyének 1890-es *Betűmintája* jelent meg, amely valójában betűmintalap, 445 × 575

A békéscsabai Tevan nyomda betűmintakönyve (1926)

Dobay János gyulai nyomdájának betűmintája (1915)

Demártsik Ferencz orosházi nyomdájának mintakönyve (1913)

mm méretben. 1895-ben készített először betűmintakönyvet. Ez a 48 oldalas kiadvány a *Legújabb betűminták, díszítmények és körzetek nyomtatvány mintái* címmel és Kner Izidortól származó és a majdani megrendelőknek szóló *Tájékoztató*-val jelent meg.

A gyomai Kner nyomda betű- és díszállományáról készült utolsó áttekintés Kner Imre szervezésében és vezetésével történt, amikor az egész üzemet „feltérképezték”. Ez a vállalat 1941-es leltára. A 248 lapot tartalmazó nyomdatörténeti gyűjtemény teljes körű leírását adja az üzem gépeinek, felszerelésének, nyilvántartja a betűállományt, díszeket, féleségenként, mennyiségre, eredetük és stílusuk szerint csoportosítva. Címe: *Kner-nyomda épületeinek, gépeinek és betűinek története* (1941), amely a nyomda fennállásának 60. évfordulója alkalmából jelent meg.

Közben időrendben előreugrottunk, de folytatva a Békés megyei nyomdáknak készült minták kronológiáját, következnek a *Betűminták* Dolesch József szarvasi könyvnyomdájából, feltehetően 1907-ből. Érdekessége, hogy bár szarvasi könyvnyomdája áll a címlapon, itteni működéséről semmilyen adat, fennmaradt nyomtatvány nincs. Dolesch ugyanis mezőtúri nyomdász volt. Mintakönyve 50 féle betűtípust közöl, ezenkívül körzeteket, dekoratív sarokdíszeket.

Időrendben a következő valószínűleg a *Betű és körzet minták* Br. Drechsel Géza könyvnyomdájában, *Békésen* címmel, évszám nélkül, de valószínűleg 1910 körül megjelent mintakönyv. Felépítése a szokásos: betűk, lineák, körzetek, öntvények. Egy kisvárosi kisnyomdától szokatlanul terjedelmes mintakönyv.

Kner Izidor nyomdájának húszéves fennállása alkalmából a *Kalászos és kévék* című kötetben mutatta be nyomdáját 1912-ben és nagyon hasonló céllal jelent meg Orosházán Demártsik Ferencz *Betűminta és Emlékkönyv 1895–1913* című összeállítását, amelyet a

A gyomai Kner nyomda cífrái, ezekből az elemekből épültek fel a Monumenta Literarum egyes kötetének díszei

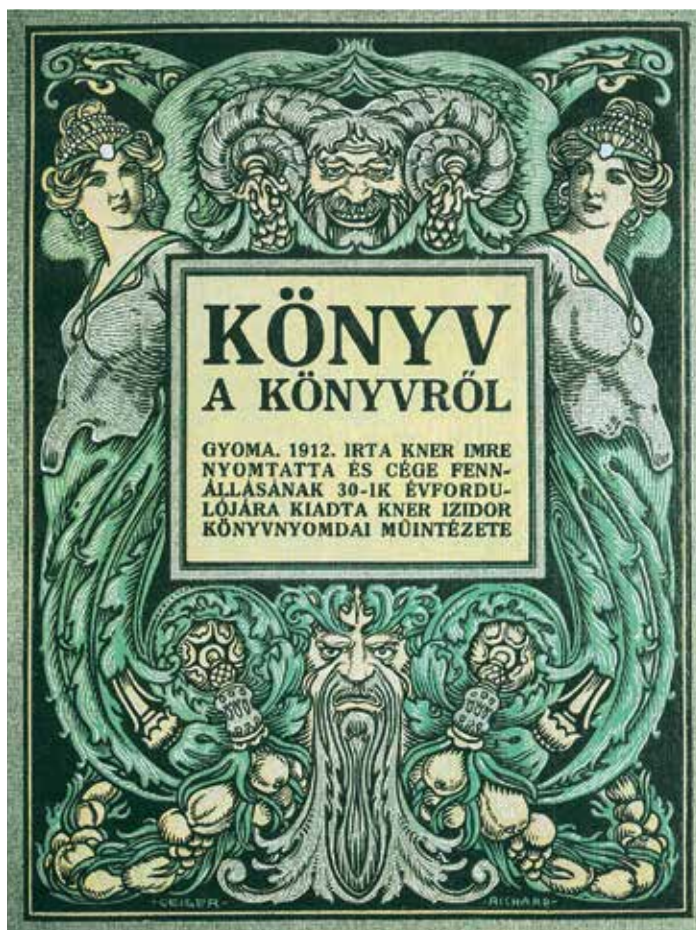
Kozma Lajos Szignetkönyve (1925)

A gyomai Kner nyomda kiadói jelvényeiből – Kozma Lajos metszetei

Könyv a könyvről (Gyoma, 1912)

A Tevan kiadó és nyomda
emlékmái

tulajdonos 1913-ban, tizennyolc éves nyomdászása emlékére jelentetett meg. Nyomdája történetét és betűit, díszeit mutatja be 96 lap terjedelemben, abból az alkalomból, hogy nyomdáját ebben az évben új telephelyre helyezte át.

Dobay János gyulai nyomdájának mintakönyve, amely *Betűminta* címmel jelent meg, a szedőterem felszerelését 1915-ben rögzítve mindazokat az adatokat és emlékeket tartalmazza, melyek a nyomdásztörténész számára fontosak lehetnek. A gazdag, több mint száz mintalapot magában foglaló kötet – hasonlóan szinte minden itt bemutatott mintakönyvhöz – egyetlen példányban maradt fenn.

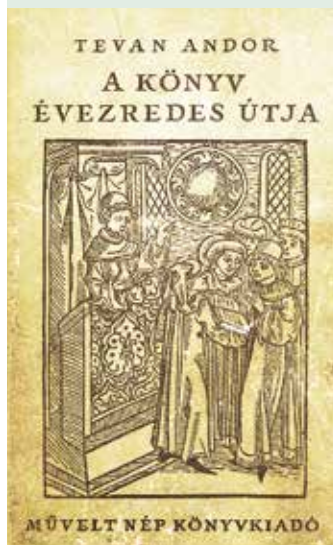
A Tevan nyomda *Betűminta könyve* 1926-ban jelent meg. Két részből áll: első része 18 betűfajta sorol fel, különféle fokozatokban. Több mint 200 betűsorozatot sorol fel mintakönyve, mintegy 54 betűcsaládból. Közülük a Tevan nyomda leggyakrabban az Antiqua betűcsalád tagjait alkalmazta, amelyeket az Első Magyar Betűöntőde is forgalmazott. Mintakönyvének második része, évszám megjelölése nélkül, talán az 1930-as évek közepén jelent meg, de egyike sem vette fel nyomdája rendkívül gazdag díszanyagát.

Kner Imre szervezésében és vezetésével az egész üzemet „feltérképezték”, ez a vállalat 1941-es leltára. A 248 lapot tartalmazó nyomdatörténeti gyűjtemény teljes körű leírását adja az üzem gépeinek, felszerelésének, nyilvántartja a betűállományt, díszeket, féleségenként, mennyiségre, eredetük és stílusuk szerint csoportosítva. Címe: *Kner-nyomda épületének, gépeinek és betűinek története* (1941).

A KÖNYVKÉSZÍTÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Ezen a téren a Tevan és a Kner nyomdával kell foglalkoznunk. A nyomdaalapító Kner Izidor maga is jó tollú író volt, aki rendszeresen publikált újságokban, folyóiratokban, de emellett fontosnak tartotta, hogy nyomdájának korszakfordulóit is könyvben örökítse meg. Említettük már a nyomda húszéves fennállása alkalmából kiadott *Kalászkok és kévék* című munkáját, de a harmincéves fennállását is 1912-ben könyvvel ünnepelte az alapító, a *Könyv a könyvről* című, azóta hasonlóan is megjelent kötet, majd megjelent a *Fél évszázad mesgyéjén: 1882–1932 az ötvenéves évfordulóra* (1931), és végül a hatvanadik évfordulóra már fia, Kner Imre állította össze a már említett nyomdatörténetet és leltárt.

A Kner család második generációjának itthon és külföldön is legismertebb alakja Kner Imre volt. Amellett, hogy tökéletesen elsajátította a könyvkészítés gyakorlati tudnivalóit, annak elmé-

Tevan Andor könyvtörténeti művének eredeti kiadása (1956): azóta két további kiadása és hasonmása is megjelent

Az 1956-os kiadás kötetstáblája

letével is foglalkozott, méghozzá rendkívül szerteágazó témákban. Első elméleti munkája a *Színharmonióról* (1909) című, majd 1912-ben a nyomda fennállásának harmincadik esztendejére megírta a *Könyv a könyvről* című nyomdászati- és nyomdatörténetet, *Ipari nevelés és iparművészet* címmel az ipari tanuló képzéshez (1919). A Magyar Bibliophil Társaság 1928-as évkönyve számára cikket írt *A tipográfia és a könyvművészet határai. Reklám és tipográfia* címmel (1930), *A papiros szabványosításáról* (1937), *A tipográfiai stílus elemei* (1933). Nevét jól ismerték német nyelvterületen is, minthogy gyakran publikált németül is: *Handgemachtes Buch und Maschinenbuch* (Mainz, 1929), *Ungarische Buch- und Reklamgraphik* (Leipzig, 1930), *Das Signetbuch* (1925), *Ludwig Kozma als Buchkünstler* (1. kiadás Darmstadt, 1920; 2. kiadás Mainz, 1930).

A magyarul és németül is megjelent *Szignetkönyv* – *Das Signetbuch* a Kozma Lajos által metszett jelvényeket mutatja be, nemcsak könyveket díszítő emblémákat, hanem az alkalmazott grafika körébe tartozó védjegyeket, emblémákat, márkajegyeket is.

Természetes, hogy a Kner és a Tevan család között élénk kapcsolat, levelezés folyt, és különösen Tevan Andor és a csaknem vele egykorú Kner Imre között személyes találkozásokra, szakmai beszélgetésekre is gyakran sor került. Könyvkészítő elképzeléseik és ízlésük ugyan nem mindenben egyezett, de a színvonalas irodalom színvonalas külsővel való megjelenítése közös szándékuk volt. Tevan Andor elméleti kérdésekkel kevésbé foglalkozott, de hogy mennyire ismerte és értette a hazai és európai könyvnyomtatás történetét, tendenciáit, azt jól mutatja élete utolsó éveiben írt könyve, sokunk nélkülözhetetlen olvasmánya, *A könyv évezredes útja* (1956).

Az a fajta könyvművészet, amelyet a gyomai Kner nyomda és a békéscsabai Tevan nyomda követett, időtállóan bizonyult, és ma is mércének, igazodási pontnak számít. De ne feledkezzünk meg arról a többi Békés megyei kis- és középüzemről sem, amelyek a kor színvonalán, ízléses külsővel, megbízható minőségben nyomtatták kiadványaikat, újságjaikat, mindenkor a helyi igényeknek megfelelően.

Napjainkban, a számítógépes technika általánosra válásával a hagyományos nyomdák és hagyományos kiadók mellett számtalan, egyébként nem nyomdai profilú cég készíti el saját kiadványait, legyen szó éves beszámolókról vagy reklámanyagról. Ugyanakkor hagyományörző társaságok, egyesületek jelentek meg, sőt magánkiadók is, amelyek nem üzleti céllal, inkább a hiánypótlás és lokálpatriotizmus jegyében adnak ki könyveket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Farkas Judit Antónia, Haiman György és Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Könyvtárának Kner-különgyűjteménye, In: A huszadik század mezsgyéjén Haiman György (1914–1996) születésének 100. évfordulója emlékére, Gyomaendrőd, Kner Múzeum és Könyv Alapítvány, 201–205.

Egy nyomdaműhely titkaiból. Összeáll.: Füzesné Hudák Julianna és Erdész Ádám. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 2007. május 15–július 14. A gyomai Kner nyomda 1882–2007.

Petőcz Károly: Az orosházi Demartsik nyomda. Az 1913. évi emlékkönyve alapján. Gyoma, 1994. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 25.)

Gaál Endre: A Tevan-nyomda betűmintái. A mintakönyv hasonmásával. Békéscsaba, Kner Nyomda, 1985. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 8.)

Szabó Ferenc: A békési Drechsel nyomda történetének vázlata 1895–1920. Békéscsaba–Gyoma, 1989. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 13.)

Petőcz Károly: A Dobay-nyomda [Gyula] betűminta könyve, 1–2. Békéscsaba–Gyoma 1988. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 14. és 15.)

Petőcz Károly: Réthy Lipót szarvasi nyomdája. Békéscsaba, Kner Nyomda, 1986. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 11.)

Balog Miklós: Jubileumi emlékezés – Malatyinszki József: A Kner Nyomda centenáriumi ünnepségsorozata – Petőcz Károly: A Kner-nyomda variálható könyvdíszei. Békéscsaba–Gyoma 1983. (Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei, 5.) (Klny. a Magyar Grafika 1982. 5. és 6. számából.)

Ballóné Mike Ágnes: A szarvasi Réthy nyomda története. In: Körös Népe VI. (Békéscsaba) 1965.

Békés megye első nyomdája, Réthy Lipót. Dokumentumok 1844–1858. Összeáll. Elek László és Szabó Ferenc. (Bibliotheca Bekesiensis.)

Malatyinszki József: A békéscsabai Tevan-nyomda egy évszázada 1903–2003. Békéscsaba, 2003. Kner–Tevan Alapítvány.

Malatyinszki József–Petőcz Károly–Szabó Ferenc: Egy évszázad mezsgyéjén. A Kner nyomda gyomai és békéscsabai üzemének története. (Békéscsaba) 1982, Kner nyomda–Új Aurora Műhely.

Haiman György–Nagy Zoltán: A magyar betűminták gyűjteménye, 4 db. 1977–1980. Az 1874–1944. évi betűminták. 100 levél. Tevan Andor és Kner Imre levelezése, 1915–1944. (Összeállította, jegyz. Voit Krisztina, előszót írta Haiman György.) Budapest, 1986. Zrínyi Nyomda (miniatűr könyv).

Szabó Ferenc: 120 éves a nyomdászati Békés megyében. In: Békési Élet, 1967. 1. sz.